

Mégis, kivételesen 1848 előtt akadt köztünk még jobbágyokban élő is.

A zsidó polgárság és értelmiség – az említett szélső esetektől eltekintve is – a magyar történetírás és publicisztika régi (kedvelt) témája. A kérdés mostanában is felvetődött. Nagyon lényeges, hogy ezek a rétegek – tetszik-nem tetszik – nélkülözhetetlen társadalmi funkciót töltek be. (Ránki György erre nyomatékosan rámutatott.) Elmarasztalásuk tehát történelmietlen, s egyben indokolatlan is. Munkájuk eredménye óhatatlanul nemzeti érték volt, elpusztításuk pedig értékrombolás. Mindez vonatkozik természetesen – a századelőn viszonylag jelentős számú – zsidó, vagy zsidó származású ipari szakmunkásságra is.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy az érték fogalma vitatható. Értéket jelentette-e az ország polgárosodása, iparosodása? A folyamatot lehet és indokolt bírálni, de jelentőségének elvitatása aligha vall reális történelemszemléletre. A polgárosodás korának tudományos és kulturális eredményei pedig aligha vonhatók kétségbe, még akkor sem, ha ezeknek az eredményeknek ára volt, s nem egyszer tradicionális értékek pusztulásával jártak együtt. (Természetesen a magyarországi polgárosodást nem indokolt szinte kizárólag az zsidóság javára vagy kárára elkönnyelni.)

Hiányérzetek

Van-e a nagyszámú publikációt olvasva – az említetteken kívül is – hiányérzetem? Van. Kevés szó esett az életmódról, életvitelről; a mindennapok történetéről. Itt kétségkívül mutatkozik – csökkenő tendenciát mutatva – bizonyos másság; amely kihat az egyén élményvilágára, mentalitására. (Vélhetően az áldatlan népi-urbánus ellentét is részben erre vezethető vissza.) Aligha lehet mást, értelmeset tenni, mint az eltéréseket megmagyarázni és megérteni. Ehhez azonban tárgyilagosság szükségeltetik. Elsődlegesen annak tudomásul vétele, hogy a cselekvő ember nem mint ilyen vagy olyan nemzetiségű, felekezeti, vagy osztály-meghatározottságúként, hanem individuusként cselekszik. Ebben az értelemben igaz Karinthy Frigyes mindenfajta ideologizálásától mentes megállapítása: két ember között nagyobb a különbség, mint két nemzet között.

*

Feladataink a kiváltképpen nehéz témát illetően bőven vannak. Ami a tudományt és határterületeit illeti, hiteles munkát és ne „gyónást”, ne indulatos érzelményilvánítást várjunk, ne is akarjuk mindenáron „kibeszélni” magunkat. De arra is törekednünk kell, hogy ne kíséreljük meg mentegetni azt, amit nem lehet mentegetni.

ERÉNYI TIBOR

Német–magyar kapcsolatok

Tegnap, ma

Német–magyar kapcsolatok. Mint kapcsolatok az államok között, mint kapcsolatok a népek között. Két, egymástól gyakran különvált dolog. Mégis tavaly, amikor a magyar kormány döntését meghozta az NDK-menekültek ügyében, úgy gondolom, a két viszonyrendszer – államközi és népek közötti viszony – ismét találkozhatott. úgy gondoltuk, akkor még aktív politikusok, hogy most hirtelen eloszlik a köd, amely ráült a németek és magyarok közötti történelmi kapcsolatrendszerre. És ne felejtsük, ez volt az az idő, amikor úgy látszott, eloszlik a köd, amely politikai propaganda hazugságokba rejtette a németek és közép-európai népek viszonyát, lehetetlenné tette a valós évszázados barátságok, kölcsönös sérelmek számbavételét. A sztálini rendszer közép-európai hadállásai összeomlásának ideje volt ez. A német kérdés – és így a német–magyar viszony újrendezése is – szerves része volt és szerves része ma is a közép-európai politikai átrendeződéseknek...

Tiszta és pontos elszámolás. A német–magyar viszonyt történetileg tekintve három nagy teherként nyomta és nyomja részben ma is. Az egyik a német állam közép-európai expanziójának évszázados kérdése. A másik a fasizmus és annak társadalmi nyomasztó öröksége. A harmadik a kitelepítések, a németek kiűzésének szintén máig húsunkba vágó hatása. A barátság új szálainak összekötése idején azt hiszem, ezzel a három tudati teherrel mindenképp számot kell vetni.

Az első teherként: a kitelepítések

Bármily röviden és politikai szempontból beszélünk is a kitelepítésekről, nem mulaszthatunk el szólni, miként látjuk mi a betelepüléseket. A németek betelepülését a közép-európai térségbe, mindenekelőtt Magyarországra történő betelepülését a 13–19. század között. Történelmi kézikönyvek meglehetősen pontossággal írják le, miként jöttek állandóan nyugati telepések a középkori magyar királyság területére. Az is ismeretes kézikönyvek-

Az NSZK-ban 1990. június 23-án első alkalommal megrendezett Magyar Fórumon elhangzott előadás rövidített szövege.

ből, hogy a németek folyamatosan szivárgott be a magyar állam területére, különösen nagy hullámokban a 13–14. században a Felvidékre és Erdélybe a szászok, a 18. században a svábok, frankok az ország különböző részeire, de mindenekelőtt a délkeleti végekre, a Dunántúlra, sőt az északi területekre. Most már az is ismeretes, hogy a 19. század második felében 1849, de főként 1867 után részben a Német Birodalom, majd főként Ausztria területéről újabb nagyobb bevándorlási hullám érte el Magyarországot. Sajnos azonban régi történelemtankönyveink jelentős része a németek ezen keletre húzódásában vagy a német nemzeti szellem, a német magasrendű kultúra kultúrahordozó szerepét látta, vagy magyar részről e jelenségeket a német nemzeti-birodalmi expanzió előretöréseként, sőt a német (illetve Habsburg) gyarmatosítás akciójaként mutatta be. Miről van azonban valójában szó miszerintünk ezen esetekben?

A 13–14. századi betelepülők első sorban iparosok, bányászok, akik a kialakuló magyar hűbéri államszervezetben egy hiányt pótolnak: a nyugati iparos szakértelem képviselőiként jelentek meg. Ezért kaptak kiváltságokat, ún. hospesjogokat a földesuraktól. A másfél százados török uralom (1541–1699) után a nagy kiterjedésű Magyar Királyság jelentős része elvadult mocsaras, műveletlen vidék. A birodalomból a magyarországi földesurak, sőt maga az uralkodó is azért hívott telepéseket, mert különben nem lett volna kivel feltölteni az ugarföldet, lecsapoltatni a mocsarakat. A szeke-reiken, cókókjukat őrző, rablóktól, bizonytalanságtól, járványoktól rettegő betelepülők nem valamiféle tudatos magyarellenes német nemzeti uralom eszközei, nem a birodalmi eszme képviselőiként jöttek szőlőt telepíteni, vagy marhát tenyészteni, fát esztergálni a Dunántúlra, földet törni a Bánátba, Bácskába. Hanem azért jöttek, mert a török kivonulása után itt egy óriási munkaerőhiány keletkezett. Miszerintünk ezek az egyszerű, vállalkozó kedvű emberek az újkori magyar állam legszorgosabb megalapozói közé tartoznak és egy modern szemléletű nemzeti történetírás magyar nemzeti emlékműveket kellene, hogy állítson teremtő munkájuk helyén. Mint ahogy a modern polgári Magyarország alapozói közé kell sorolni azokat az esztergályosokat, kőfaragókat, ipari tisztviselőket, út- és közlekedési és pénzszakembereket, nem szólva a városiasodás infrastruktúrájának kiszolgálóiról, akik az 1867 utáni kiegyezés után a Német Birodalomból illetve Ausztriából Magyarországra jöttek. A gyors politikai konszolidáció gründolási lázat hozott magával, a modern, Magyarországon most születő új iparágakhoz hiányzott a munkaerő, s jöttek az emberek természetesen Bajorországból, Ausztriából, emellett termé-

szetesen Csehországból, Morvaországból csehek, morvák, sőt Galíciából a zsidók. Mint ahogy az ország területén belül is a polgári-ipari fejlődés egy óriási migrációt indított el; Észak-Magyarországról a szlovákok, délről a szerbek, sőt a már korábban megtelepedett németek is nyomulnak a városok, az új ipari központok felé.

Gondolom megértik, hogy amikor mint fiatal történész levéltári és statisztikai forrásokon vizsgáltam ezt a közép-európai migrációt, csak derülni vagy bosszankodni tudtam a régi történetírás azon termékei, amelyek a munkaerő-mozgásban nemzeti-állami szempontokat kerestek és találtak is. Mi Közép-Európa nemzeti államok előtti korszakában a lakosság mozgásában a munkaerő és munkavállaló szabad mozgását látjuk, és kárhozzátjuk mindazt a német és magyar történeti irodalmat (a lengyel, a szlovák etc. történetírásról most udvariasságból nem szólok), amelyek a 20. században kézikönyvekben, lexikonokban, sőt tankönyvekben is ezekből a tényekből egyik oldalon a német gyarmatosítás, másik oldalon a német nemzeti felsőbbrendűség ideológiai igazolását kovácsolták.

De hogy a tehertételekről beszéljek, butaság volna elhallgatni, hogy ezt nemcsak az állami szempontokhoz igazodó történészek és tisztviselők (németek és magyarok) konstruálják utólag könyvekben, röpirataikban. Voltak közöttük valódi ellentétek, de nem ún. nemzeti ellentétek. Valóban: a tények egyértelműen bizonyítják, hogy a bejövő német lakosság, mind a parasztság, az iparoság, mind a modern kori munkásság, tisztviselők a termelési kultúra magasabb szintjén álltak, mint a magyarországi lakosság. Ezért is fizetődött ki behívni őket, mert ugyanazon földterületen hatékonyabban, jobb eszközökkel dolgoztak. De nem azért voltak fejlettebbek, mert németek voltak, hanem azért, mert a fejlettebb nyugat-európai termelési eljárásokat ismerték. Keletkeztek is ellentétek közöttük és a helyi lakosság között. A betelepülők védtek gazdasági és emberi érdekeiket. És ezek az érdekek a „németek” érdekeiként jelentek meg. A 17. század elején is a királynak kell kierőszakolnia, hogy a magyarok is kaphassanak polgárjogot. A termelési, munkarendbeli, szokásbeli ellentét ún. nemzeti ellentétként jelent meg. (De hadd tegyem hozzá: ugyanígy pl. Magyar–kun ellentétként jelent meg a 13. században a már letelepült magyarok és a betelepülő nomád kunok ellentéte. A letelepültek nem szerették, hogy a nomádok áthajtsák földjeiken barmaikat, ahogy ezt a keleti sztyeppén megszokták.)

Ezek az ellentétek akkor emelkednek ún. nemzeti ellentétekké, amikor megjelenik a nemzeti értelmiség és a nemzeti állam. A nemzeti értelmiség abból él,

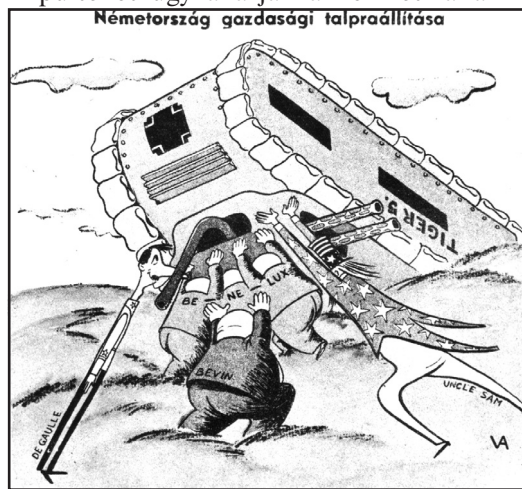
hogy a nemzeti nyelv írására, olvasására, kultúrájára tanítja népét, illetve szervezi tisztviselőként nemzeti államát. A német nemzeti értelmiség éppúgy, mint a magyar, nemzeti tudatra ébreszti az államon belül az embereket, és megkezd nemzeti alapon tudatosítani benne az ellentéteket a más szokásrendűekkel szemben. Nincs történész, politikus, aki vitatni merné, hogy ez a nemzeti értelmiség milyen sokat tett Európa fejlődéséért: az anyanyelvi tömegkultúra kivirágoztatása nélkül nincs modern Európa, nincs modern szakmunkásság és nincs modern államszervezet.

De: e nemzeti értelmiség tevékenységének – legalábbis a 20. század végéről visszatekintve – nagy deficitje, hogy a 19–20. századi nemzeti-állami szempontokat visszavetítette a történelembe, hogy olyan nemzeti ellentéteket kovácsolt az emberek különböző csoportjai között, amelyek korábban ilyen formában nem is léteztek. És ezzel az ideológiateherrel, tankönyveivel, politikai irataival, sőt színdarabjaival, filmjeivel nagyban hozzájárult a modernkori nemzeti hecckampányok keletkezéséhez. Az ellentétek élezésének azután legagresszívabb periódusa az a korszak, amikor a magukat nemzetinek nevező államok kül- és katonapolitikai erőszakkal kezdenek a 20. században utána menni az elszármazott népelemeknek a másik állam területére. A korábban odateleplőket úgy akarják a nemzeti állam

elemezni a két világháború között (1920–1945), vagy a világháború idején. Arra sincs idő, hogy a magyar nemzeti-ségpolitika skizofréniáját leírjuk a magyarországi németességgel kapcsolatban, és taglaljuk a III. Birodalom agresszív népi német politikáját Magyarországra irányában. Tény, hogy a hazai sváb paraszt, vincellér, frank vagy bajor származású esztergályos, kályharakó és egyéb iparosok, vagy az elmagyarosodott középosztály nem lett az ún. „ötödik hadoszlop” tömege. S ha egy része a propaganda hatására, tudatlanságból vagy netán jogos nemzeti sérelemből a hitleri propagandagépezet áldozata is lett, és részese lett a fasiszta örületnek, a hazai németesség tömegeiben hű maradt németként is hazájához, Magyarországhoz.

És ekkor jött a modern kori diplomácia egyik leginkább népellenes cselekedete: Közép-Európában az állami és az etnikai határok elkülönülésén úgy kívánt segíteni, hogy a kisebbségeket az ún. anyaországba kívánta hazatelepíteni (1945–1947). Noha a döntés sújtotta a szerencsétlen magyarokat, szlovákokat is, elsősorban mégis a kollektívan felelőssé tett németesség ellen irányult. Száz, kétszáz év óta honos parasztokat, iparosokat kényszerítettek állati körülmények között otthonuk, javaik elhagyására, pusztán német anyanyelvük vagy csupán nevük németes hangzása miatt...

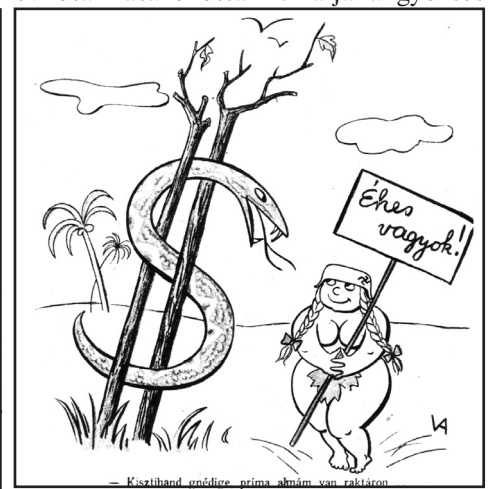
A magyar történetírás immáron sok év óta háározottan bírálja a győztes

„Németország gazdasági talpraállítása.”
Karikatúra, Ludas Matyi, 1948. május 17.

védelmé alá helyezni, hogy a betelepült területeket az államhoz akarják csatolni. A német birodalom úgy jelenik meg, mint az évszázadokkal korábban keletre települt németajkú földművesek, iparosok nemzeti védője. (De tegyük hozzá, így jelennek meg más államok is területi követeléseikkel a 20. században Közép-Európában. Hogy azután mire hivatkoznak – első foglalásra, ki volt itt előbb vagy később –, az már csak ideológia kérdése.)

Sajnos, nincs terünk itt arra, hogy a magyarországi németesség viselkedését

„Bizon paradicsom.”
Karikatúra, Ludas Matyi, 1948. május 24.

hatalmak etnikai diktátumát. Mind az 1920, mind az 1946. évit. Sok év óta mondjuk: az állam, a III. Birodalom vagy a Horthy-Magyarország, vagy a Tiso-Szlovákia politikájáért egy nemzetet kollektívan felelőssé tenni nem más, mint manipulált nacionalizmus ellen korlátolt nacionalizmust szegezni szembe. És az elmúlt években a magyar politikai vezetés is többször hangsúlyozta: rövidlátó politika volt a magyar kormányok részéről is a kitelepítésben ilyen lelkesen részt venni, és felül kell vizsgálni az utóbbi évtizedek hazai kisebbségpolitikáját is.

Amikor a kormány tavaly elhatározta magát az NDK menekült-ügyben a lépésre, naplómba feljegyeztem, hogy felül kell vizsgálni történeti-politikai gondolkodásunk alapvonulatait is: vajon a közép-európai térség mai gazdasági válsága nem függ-e azzal is össze, hogy a régióban a háborúban elpusztították a zsidók jelentős részét, a pénzműveletek szakértőit, a középosztály legdinamikusabb részét, utána pedig kibójták országukból a középparasztságot, az ipari munkásság legjobb szakértőit és részben az értelmiségieket, mivel azok német anyanyelvűek vagy német nevések voltak. Csoda, hogy e térségben olyan nehéz a szakszerűséget, a munkaerő színvonalát helyreállítani ma? Lehet, hogy egy történész szubjektív kérdése, de talán érdemes elgondolkozni rajta. Vajon nem vakság még ma is a történelemben, politikában az avított nemzeti elvek kiteljesedését követni?

Az állami expanziók teherképe

A német–magyar kapcsolatok másik teherképe a német birodalom évezredek közép-európai túlsúlyából és az ennek következtében előálló magyar fenyegetettség-érzésből fakad. De fakad ez abból a még felül nem vizsgált történeti propagandából is, amelyet a hidegháborús sztálini rendszer tankönyvei és sajnos nem egyszer történeti tanulmányai is sugalltak. Az 1947 utáni nemzetközi politikai helyzetben a Szovjetunió ütközőzónának tekintette a közép-európai térséget, és a térség politikai propagandájában ugyanúgy, mint a Szovjetunióban, a nyugati betolakodók elleni függetlenségi harcot állandóan hangoztatta. Részben az USA-imperializmust, de 1949-től mindinkább a nyugatnémet imperializmust tekintette a térséget veszélyeztető politikai és katonai erőnek. Ezt az állandó fenyegetettséget azután a sztálini rendszer totalitárius sajátosságainak megfelelően kiterjesztette az itteni országok ezeréves történelmére. Állami díjakat, tiszteket, pozíciókat lehetett elnyerni azért, hogy adatokat sorakoztatott fel a történettudomány a középkortól a legújabb korig az állandó német birodalmi agresszivitás bizonyítására. (Hadd tegyük hozzá: – amiről később szólnunk – annál is könnyebb volt ezt a történelmi szlogent elfogadtatni a közgondolkodással, mert a német fasizmus valóban agresszív politikája friss élmény volt a térségben.)

Ismeretesek azok a tények, amelyeket a folytonos német állami expanzió valószínűleg alátámasztására szoktak idézni: a középkori Szent Német-római Birodalom mennyire fenyegette pl. a magyar állam függetlenségét. Hozzá kell azonban tennünk: a német birodalom semmivel sem volt agresszívebb, terjeszkedőbb kedvű birodalom, mint pl. a középkori magyar nagyhatalom, amelyik a

11–15. században a német és orosz birodalom között a legerősebb hatalom volt. Ugyanúgy igyekezett expanzív lenni a magyar király dél, délkelet, északkelet irányába, mint a német-római császár keletre. Sőt az expanzió nemes versenyében, ha egyszer valóban a tényeket rakjuk egymás mellé, a magyar király eredményesebb volt, mint német kollégája. Egyébként is a nemzeti történetírások kora faragott nemzeti függetlenséget védő uralkodókat a derék, vérbő, hatalomvágyó középkori hűbérurakból, uralkodókból. Közben elfeledkeztek gyakran a történetírók arról, hogy a legnemzetibbnek tekintett középkori uralkodónk, Hunyadi Mátyás, élete céljának tekintette, hogy birodalmi császár legyen, meglehetősen agresszív volt a németekkel szemben, és élete végén jobban szeretett Bécsben lakni (5 évet töltött itt), mint a magyar fővárosban. Mint ahogy arról is megfeledkezett a függetlenségi emléken nevelődött történetírásunk, hogy a középkori magyar állam gazdasági és katonai virágkorát éppen három ún. idegen uralkodónak köszönhetette: a nápolyi Anjou Károlynak és fiának, Nagy Lajosnak (1308–1382), majd Luxemburgi Zsigmondnak (1387–1437), aki egyben évtizedekig német-római császár is volt, és mint ilyen, lépten-nyomon kedvenc magyarjainak kedvezett. De folytathatnám a tényeket: azt, hogy a 16–17. századi történelmi anyagra a katolikus Habsburgokkal szembenálló protestáns történet-szemlélet hagyományaira építve miként alakult ki 1949 után a német fenyegetettség mítosza. Amikor egyrészt a Habsburgok családi politikáját szándékkal összemosták az ún. németiség expanziójával és az ún. magyarellenességgel, és amikor lépten-nyomon kimutatták, hogy a Habsburgok (azaz németek) Magyarországot csak a török felé ütközőterületnek használták, majd gyarmatukként kezelték. Arról az után már igazán megfeledkezett ez a történeti-politikai propaganda, hogy megvizsgálja: mennyire volt reális ereje a Habsburg birodalomnak ahhoz, hogy egyik országából, Magyarországról, a törököt kiűzze. Mint ahogy először 1986-ban, Buda visszafoglalásának 300. évfordulóján sikerült a figyelmet arra felhívni: sajnos, vagy nem sajnos, de a magyar állam területéről a törököt nem a magyarok, hanem a birodalmi hadak (mindenekelőtt németek) űzték ki. Egyébként is – ha már a Habsburgokról, mint német-római császárokról szólnunk – a gazdaságtörténetesek, szemben a politikussal és politikátörténetesekkel, már kimutatták: a Habsburg kamarilla semmivel sem folytatott elnézőbb politikát ausztriai tartományaival szemben, mint a magyarokkal szemben. Számukra a bevételek, az államhatárok biztonsága stb. volt a fontos. Nem szólva most arról; a kérdést még eddig elfelejtették történeteseink feltenni: vajon mit köszönhet a

magyarság annak, hogy egy, korábban német államnak számító állammal élt közösségben, mennyire hatott ez ki lakás-, szokás-, viselkedéskultúrájának, gazdálkodásának európaizálására?!

A teherképe természetesen legfájóbb pontja az 1920 utáni időszak. A most már függetlenné lett Magyarország a világháborúban, Németország szövetségeseként elvesztette korábbi területének 2/3-át. Az elvesztett területeken élt a magyar anyanyelvű lakosság 1/3-a. Ezért roppant nehéz egy olyan népnek a mai, az 1920-ban keletkezett határok elfogadásáról beszélni, amely állampolgárai közül minden negyediknek még ma is hozzátartozója él az 1920-ban keletkezett országokban, és ráadásul ezekkel a hozzátartozókkal nehezebb volt évtizedekig a kapcsolatokat fenntartani, mint nyugat-európai barátaival; az afrikai, amerikai, nyugat-európai diákok könnyebben jöttek magyarországi egyetemekre, mint a határokon túli magyarság gyermekei.

A magyar történetírás úgy látja, hogy az 1920-ban keletkezett békerendszer egy hatalmi-politikai rendszer eredménye, mint ahogy ugyanilyen jellegű volt az 1945 utáni békerendszer is. A magyar államiség sorsa mind 1920-ban, mind 1946-ban Németország sorsával volt összekötve. Európa fő ellensége, az agresszív, háborút kezdő Németország hátában 1920-ban németellenes szövetségi rendszert kellett létrehozni. A részben német vezetésű Monarchiát szét kellett törni, és ennek rovására segíteni az antant- szövetséges és francia-orientációjú politikai erőket. Ezzel a döntéssel és Magyarország szétszabdolásával már eleve Németország mellé állították a magyar állam kormányait. Magyarországon nem volt reális kormányzati vagy ellenzéki erő 1919–44 között, amely lemondhatott volna a békerendszer revíziójáról. A különbség egyfelől az eszközökben volt: békés vagy háborús revízió, másfelől, Hitler hatalomra jutása után abban, hogy a külpolitikai indítékú szövetséget milyen mértékben kell belső fasiszálódással alátámasztani.

Amikor világossá lett, hogy a hitleri Németország revízió alá veszi az 1920. évi békéket, versenyfutás kezdődött meg a térség kisállamai között: Magyarország, Románia, a fasiszta Szlovákia egyaránt a területi érdekeltség miatt kereste Hitler kegyét. Az eredmény ismeretes. Magyarország „vonakodó csatlós-ként” Németország oldalán vett részt a háborúban. Sorsa is megpecsétlődött Németország sorsával. És ismeretes az is: a magyar állam beilleszkedett a közép-európai szovjet rendszerek sorába, Németország pedig kettészakítva élte meg „büntetését”.

Visszatérve a német–magyar állami kapcsolatokhoz: kiindulópontunk, hogy a magyar politikai vezetés őszintén feladta és fel kell, hogy adja a területrevíziók

minden formáját. A közvélemény is elfogadja ma már: az állami és etnikai határok különbözősége nem lehet ok bármiféle állami beavatkozásra sem. Mint ahogy azt a németellenes propagandát sem hiszi el senki sem, hogy a német egység most egy háborús kedvű, revíziós törekvésű Németországot állít talpra. Sőt, a magyar értelmiség jelentős része úgy látja, hogy a német egység létrejötte segíti a német népet, hogy őszintén leszámoljon gondolkodásában a német állam agresszív expanziós törekvéseivel. Ahogy ennek őszinteségében, aki ismerje az NSZK politikai fejlődését az elmúlt évtizedekben, senki nem is kételkedett.

Ma, amikor a közép-európai politikai változások részeként létrejön a német egység, amikor mindenpolitikai erő – az Elbától a Szovjetunió határáig – keresi helyét az új Európában, azt hiszem, ha van két állam, amelyek következtetéseket vonhat le történelméből a jövőre vonatkozóan, akkor az a két állam Németország és Magyarország. Egy új, a már globális problémákkal szembenálló és arról gondolkodó európai népek együttese csak olyan államtípusban élhet a 20–21. század fordulóján, amelyik állam lemond erő kifejtő funkciójáról, beleértve az állam külgazdasági (tehát védvamos) funkcióit is, és amelyik állam a határonkon belüli szervező funkciójában elsősorban a szociális és kulturális területen fejt ki aktivitást. Amely állam lemond a 19–20. századi – állandóan fejünkbe sulykolt – kollektív eszmények (fasizmus, kommunizmus) követéséről állami erőszakkal, amelyik a polgárok egyéni szabadságának teljes biztosításából indul ki. Mind politikai, mind vallási, mind etnikai téren. Olyan állam képes az európai közösségben valóban működni, amelyik lemond az ún. többségi nemzet uralmáról, és szakít a nemzetállam 19. századi egyoldalúságaival. Ha van két nép, amelyik el kell, hogy jusson a liberális és szociális eszmények szintéziséhez, akkor az az állami erőszakból és a nemzeti erőszakból kiábrándult két nép, a német és a magyar.

A fasizmus teherkéte

A történetírás ugyanúgy, mint a politika, szubjektív egyéni eszmények által ösztönzött és befolyásolt tevékenység. Ha egy történésznek ilyen alapelvei vannak a 20. századi állami fejlődés történeti perspektíváiról és a szociálliberális államot tartja mint államtípust az európai fejlődés legmegfelelőbb formájának, gondolhatják, hogy ez a történész felfogásának antitézisét látja a század olyan diktatórikus eszközökkel összetartott társadalmi berendezkedésében, mint amilyen a fasizmus vagy a sztálini mintájú kommunizmus volt. Ezen a szemüvegen át látom én kapcsolataink harmadiknak nevezett teherkéte, a fasizmust.

Általában nem látom deficitmentesnek a 20. századi kollektív alapú társadalmi eszményeket. Nemcsak a fasizmust tartom zsákutcának, de átmenetinek tartok minden olyan eszmerendszert, amelyek az egyén (individuum) érdekeit totálisan alárendeli az „izmusba” fogalmazott többségi érdekeknek. Minden olyan társadalmi eszmerendszert, amelyek az egyént csoportokhoz tartozása szerint értékeli – legyen az osztály (tehát szociális), nemi, faji vagy nemzeti csoport –, korszerűtlennek tartok a 20. század végén a közösség szerveződéshez. Az egyént csakis személyi jegyei – viselkedése, tettei, véleménye – minősíthetik. De mi köze van mindennek a német-magyar viszonyhoz, fasizmushoz? Szerintem – nagyon is sok!

Amikor 1972-ben, életem első hosszabb nyugati tanulmányútján Mainzba érkeztem, az Institut für Europäische Geschichte-be, kavargott a fejemben, mint az akkori európai történetírásban is, fasizmus-németség viszonya stb. Éjszakába nyúlóan vitatkoztunk intézeti társaimmal, németekkel, finnekkel, amerikaiakkal, románokkal, lengyelekkel fasizmusról, németekről. Ahogy a német kollégákat nyomta a fasiszta rendszer, a haláltáborok, az antiszemitizmus, a fasiszta háború öröksége, úgy nyomott engem, mint fiatal magyar értelmiségit is a magyarországi szélsőjobboldal ún. nemzeti öröksége, a népellenes, értelmetlen pogromok. Ahogy egy amerikai kollégánk „kedvesen” megjegyezte: a közös közép-európai hagyomány. Azokon az éjszakákon és azóta a szakirodalomban is, mind német, mind magyar oldalról százszámra keletkeztek fasizmuskritikák. Szinte minden modern témával foglalkozó történésznek meg kell írnia a maga fasizmustanulmányát. Én magam is megtettem ezt, és ahogy én, feltehetően sokan mások sem találunk magyarázatot bizonyos kérdésekre. Miért kellett a németeknek kilöknie magából a zsidóságot, amelyik zsidóság a német kultúra legaktívabb külföldi terjesztője volt? Ugyanígy a magyarsággal hogyan lehetett elhíttetni, hogy legkiválóbb értelmiségieik között, legdolgosabb kereskedői, tisztviselői között a nemzet ellensége húzódik meg? Hogyan lehetett az akkori civilizációs szint magasán álló német középosztállyal a fasiszta korporációs berendezkedés alapelveit elfogadtatni? És tovább: hogyan magyarázzuk az európai fasizmusok közös alapjait? Hiszen naivitás volna elhinni, hogy a fasizmus, pl. Magyarországon, csak a németországi hatásra növekedhetett erőssé. Még akkor is, ha a fasiszta politikai rendszer csak 1944-ben, a németek bevonulásával juthatott hatalomra Magyarországon, s még akkor is, ha a pogromok csak a hitleri uralom védőszárnyai alatt alakultak ki. Butaság volna ezt, a német-magyar kapcsolatokat terhelő fasizmus-számlán

az egyes kiadásokat a másik nyakába varrni és a felelősségvállalást elutasítani. És én ma is ezt látom mind a német, mind a magyar nemzeti fejlődés történeti perspektívájának: az egyén, az egyéniség kölcsönös tisztelőtén felépülő közösség kifejlődését. A fasizmus és a sztálini kommunizmus igazi meghaladása csakis ezen a alapon történhet. Én ezt tanultam meg ebben a teljesen liberális intézetben, és azóta sem látom másként a német és magyar fasizmust. S hogy milyen erősek az emberben a fiatalkori élmények? Amikor mint miniszternek a szememre vetették, hogy túl erős befolyást biztosítok a német nyelvnek, a német kultúrának Magyarországon, Mainzra gondolva választottam az újságíróknak: uraim, az Önök gondolkodásában Németország talán még a fasizmus hazája, de az én gondolkodásomban a liberális demokrácia, a szociálliberális egyik otthona. És egy magamfajta liberális értelmiségit több szál köt az én hasonlóan gondolkodó mainzi, müncheni barátaimhoz, mint saját hazám letűnt és jelenkori kisdiktátoraihoz.

Karikatúra, Ludas Matyi, 1949. november 24.

*

Állami expanzió, népeink erőszakolt ki-telepítése, emberpusztító fasizmus, fasiszta háború öröksége – rendkívül súlyos teherkéte. Én mégis úgy gondolom, hogy a demokratikus életvitelt majd megtanuló magyar nép, és a demokráciát már gyakorló német nép túl-emelkedhet ezeken a történelmi teherkéteken. És akkor elmondhatjuk, hogy most a német-magyar kapcsolatok új korszaka, egy új szemléleti közösségen alapuló kapcsolatrendszer épül ki. És még valamit! Ha ez mégsem sikerülne, nekünk, Európában iskolázott értelmiségieknek, sohasem szabad feladni a harcot eszményeinkért.

GLATZ FERENC